

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

TSHIVENDA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA U THOMA (FAL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

2018

MARAGA: 80

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 12.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A:	Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B:	Manweledzo/Šamari	(10)
KHETHEKANYO YA C:	Luambo	(40)

2. Fhindulani mbudziso DZOTHE.

3. Thomani KHETHEKANYO INWE na INWE kha siatari LISWA.

4. Hune khethekanyo INWE na INWE ya fhelela hone ni talele.

5. Nomborani phindulo dzaŋu zwi tshi anana na kunomborelwe kwa mbudziso.

6. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso, ni pfuke mutala ni kone u ya kha i tevhelaho.

7. Ni dzhiele nzhele zwiga zwa u vhala, mupeleto, tswayo na khethekanyo ya maipfi.

8. Ni eletshedzwa lwa tshothe uri ni shumise ndangatshifhinga iyi yo anganywaho:

KHETHEKANYO YA A:	Henefha kha minetse ya 50
KHETHEKANYO YA B:	Henefha kha minetse ya 20
KHETHEKANYO YA C:	Henefha kha minetse ya 50

9. Nwalani zwi no vhalea, nahone nga vhudele.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO 1: PHUROSA**

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao.

TSHIBVELEDZWA TSHA A**ZWO VHA VHUEDZA VHUKUMA**

1	U lovhelwa nga vhabebi u tshee mutuku a zwi takadzi. Zwi vhang mutsiko na thaidzo nnzhi dzo fhambanaho.	
2	Vho Makonde na Vho Avheani vho vha vho shudufhadzwa nga vhana vhavhili vha vhasidzana. Muhulwane o vha a tshi pfi Masindi, mutuku a tshi pfi Seani. Vhana avha vho do aluwa vha vha vhafumakadzi.	5
3	Masindi o vha o maliwa ngeno Seani zwa vuhadzi zwo bala. Naho Seani a songo maliwa, ho swika he a vha na zwikope zwivhili zwa vhatukana, Takalani na Humbulani. Seani o vha a tshi funa vhana vhawe zwi sa vhudziswi. O vha a tshi vha itela tshiinwe na tshiinwe tshine a kona u swikelela.	10
4	Vhana avha vho vha vha tshi dzhena tshikolo Muhuyu. Tshikoloni vho vha vha tshi phasa nga dzinaledzi. Izwi zwo rudza mbilu ya mme avho. Vho vha vha tshi funwa nga vhadededzi nga nthani ha mishumo yavho mivhuya. Vhumatshelo ha avha vhana ho vha hu tshi vhone vhu tshi do vha havhudi.	15
5	Ho ri nga linwe duvha vha tshi khou bva tshikoloni, vha wana hayani ho dala vathu. Vha tshi dzhena nga khoro vha pfa na mavhudzi a tshi ima. Vha vhudzisa uri hu khou bvelela mini ? Ngoho vha si wane phindulo.	
6	Ho no fhela tshifhinga, ndi hezwi makhulu wavho Vho Makonde vha tshi vha shela ngao a uri mme avho Seani vho tshinyala. Vho vhulahwa nga mavemu e a vha dzhenela a tshi todou tswa.	20
7	Vhana avha vho vusa tshililo tshi sa takuwi. Bako ngangoho lo dzhena madi. Vha do shaya mushavhedzi na mutundeli.	
8	Nga murahu ha mbulungo vhana avha vho do dzhiiwa nga mme muhulu wavho Vho Masindi vha yo dzula navho. Tshikolo vho dzhena henengei ha mme muhulu wavho.	25

- 9 Vho Masindi vho vha vha tshi fara avho vhana sa dziphuli. Vho vha vho no vha vhashumi vha afha muḍini. Vho vha vha tshi bika, u kuvha na u kunakisa nḍu.
- 10 Nyimele iyi yo vha khakhisa na kha pfunzo dzavho. Tshifhinga tsha u ita mishumo ya tshikolo tsho vha tshi si tsheeho. Na u ya tshikoloni zwo vha zwi tshi vho konḍa. 30
- 11 Avho vhana vho vha vha sa li lu ḍifhaho afha muḍini wa mme muhulu wavho. Vho vha vha tshi vuswa nga lufhimavheni uri vha siye vho shuma mishumo ya hayani vha sa athu ya tshikoloni. Tshiḱwe tshifhinga vho vha vha tshi lala na ḱala ngeno vhe vhone vhabiki. Na u rwiwa vho vha vha tshi rwiwa na u vhudzwa uri vha khou fhedza zwiliwa. Vho fhedza vho litsha na tshikolo. 35
- 12 Tsiwana idzi dzo mbo ḍi luka maano a u shavha afha ha mme muhulu wadzo. Nga liḱwe ḍuvha vho tou vhusiku sala ḱuni vha ya naḱo shango. Vha mbo ḍi ya ḍoroboni ya Mulenga. Vho vha vha tshi dzula zwifhatoni zwo kwasheaho ngei ḍoroboni ya Mulenga. 40
- 13 Vhutshilo ha afha ḍoroboni ya Mulenga ho vha ho vhiḱha u fhirisa na ha ngei ha Vho Masindi. Ho vha hu na mavemu, vhashumisi vha zwidzidzivhadzi na vhana vha si na mahaya. Zwiliwa vho vha vha tshi la zwenezwi zwa u tou doba. Nyimele iyo yo ḍo vha humbudza mme avho na ḱila ye vha vha vho vha fara ngayo. 45
- 14 Vhana avha vho ḍo phuluswa nga mushumelavhapo we a vha wana vho eḱela kha dumba le la vha li lone haya havho. O vha dzhia a vha isa ḱuni dza muvhuḱo dzo dzudzanyelwaho nyimele dzi ngaho hedzi. Vhana avha vho ḍo vhudziswa tsho vhangaho iyo nyimele. Vha ḱatutshedza zwa u tambudzwa havho nga Vho Masindi. Mme muhulu Vho Masindi vho fhedzisela vha tshi khou tambudzwa nga zwivhi zwavhi zwe vha itela avho vhana. 50
- 15 Muvhuḱo wo ḱogomela avho vhana vha vhuḱelela tshikoloni u swikela vha tshi ḱaphudza pfunzo dzavho dza yunivesithi. ḍuvha la giradzhuwesheni vhana avha vho lila vha tshi humbula zwe vha ḱangana nazwo vhutshiloni havho. 55
- 16 ḱamusi Takalani ndi ramilayo ngeno Humbulani e mudededzi. Vha na dzinḱu na dzigoloi dza manakanaka. Ndivhuwo kha muvhuḱo, arali u si wone vhana avha vho vha vha tshi ḍo vha vho liwa nga shango. 60

[Zwi bva kha thimu ya vhalangi]

- 1.1 Bulani dzina la nwana wa Vho Makonde we avha o maliwa. (1)
- 1.2 Seani o vha o fhatutshedzwa nga vhana vhangana nahone vha mbeu ifhio? (2)
- 1.3 Sumbedzani lufuno lwa Seani lwo vhonekaho kha vhana vhawe? (2)
- 1.4 Vhana vha Seani vho vha vho thanya tshikoloni. Khwathisani vhungoho ha fhungo ili nga zwi re mafhungoni e na vhalala. (2)
- 1.5 Vhana avha vho ya vha toda ngafhi vhudzulo nga murahu ha musu vho shavha hayani? (2)
- 1.6 Talutshedzani lifurase lo talwaho nga fhasi? (2)
- 1.7 Masiandaitwa a u sa farwa zwavhudi ha vhana vha Seani nga mme muhulu wavho ndi afhio? (2)
- 1.8 Nyimele ine ya khou ambiwa kha phara ya 10 ndi ifhio? (2)
- 1.9 Nangani phindulo yo teaho kha mutevhe wo nekedzwaho.
- He vhana vha vha vha tshi dzula hone hu na ...
- A mavemu.
B vhadededzi.
C vhalindi.
D mapholisa. (1)
- 1.10 Fhindula mbudziso nga uri **NDI ZWONE** kana **A SI ZWIONE**, ni dovhe ni tikedze.
Takalani na Humbulani vho fhedza vho bvelela vhutshiloni. (2)
- 1.11 Zwo da hani uri vhana vha phulusiwe kha nyimele ye vha vha vhe khayoy? (2)
- 1.12 Ho bvelela mini kha Vho Masindi nga murahu ha tambudwza ha vhana? (2)
- 1.13 Ndi zwifhio zwe avho vhana vha vha vho tea vho zwi ita madzuloni a u ya vha dzula dumbani? (2)

Ṭalelani tshifanyiso uri ni ḁo kona u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA B: TSHIFANYISO

[Tshi bva kha: inthanete]

- 1.14 No sedza itshi tshifanyiso ndi zwifhio ZWIVHILI zwine zwa sumbedza uri fhethu afha ndi vhugalaphukha? (2)
- 1.15 Zwi re kha tshifanyiso zwi khou bvelela nga tshifhinga tshifhio tsha ḁuvha? Tikedzani. (2)
- 1.16 U ya nga ha inwi ndi zwifhio zwine na sola kha tshifanyiso itshi? (2)

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO 2**

Vhalani mafhungo a (TSHIBVELEDZWA TSHA C) afho fhasi ni kone u n̄wala mbuno dza SUMBE nga ha nd̄ila dzine ra nga thusa ngadzo vhana u nanga mabudo o teaho.

NDAELA:

1. N̄walani mbuno dza SUMBE dzi kha mafhungo a pfalaho, tshivhalo tsha maipfi ānu TSHI SONGO PADA 70.
2. Nomborani mafhungo ānu u bva kha 1 u ya kha 7.
3. N̄walani mbuno NTHIHI kha fhungo līnwe na līnwe.
4. Shumisani maipfi ANU.
5. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi e na a shumisa e zwitangeni mafheloni a manweledzo/samari yānu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C

**NDILA DZINE RA NGA THUSA NGADZO VHANA
U NANGA MABUDO O TEAHO.**

Ano mād̄uvha ri khou vhona nd̄ado ya vhana zwi tshi ya kha u nanga mabudo. Vhabebi na vhadededzi vha na vhūdifhinduleli kha sia ili/vha tea u shela mulenzhe kha u eletshedza na u and̄adzamabudo o fhambanaho.

Vhabebi vha tea u lavhelesesa zwine n̄wana a zwi takalela u bva vhūtukuni hawe. Hezwi zwi tana budo line a nga lī tevhela.

Vhabebi vha fanela u tūtuwedza vhana u tou fombe kha zwine vha zwi konesa. Vhabebi vha songo nangela vhana mabudo. Zwine mubebi a zwi takalela a si zwine n̄wana a zwi takalela.

Vhabebi na vhadededzi vha tea u eletshedza vhana u sa tevhela zwine khonani dzavho dza tōdou vha zwone. Ri khou vha na thaidzo ya tshiedzisela. Mpho dza vhathu a dzi fani.

Vhadededzi zwickoloni vha na vhūdifhinduleli ha u thusa vhana kha u nanga mabudo o teaho zwi tshi ya nga thero dzine vha kona.

Zwickoloni hu lavheleswe na vhukoni siani lā mitambo na mishumo ya zwānda. U nanga budo lone zwi fhungudza u feila ha vhana na u sa wana vhana vha khou sokou mona mona vha si na zwine vha khou ita.

Zwickoloni vhadededzi vha tea u ramba vhathu vha re na nd̄ivho ya mabudo o fhambanaho u da u thusa vhana kha u pfesesa khwine mabudo ane vha tama u a tevhela.

Ndi zwa ndeme uri vhabebi vha tikedze vhana kha u dalela fhethu ha mabudo ane vha khou nanga.

Zwenezwo zwi ita uri vhana vha si feile musi vha tshi ya phanda na pfunzo kana mabudo e vha nanga.

[Zwi bva kha vhalangi]

KHETHEKANYO YA C: LUAMBO

MBUDZISO 3: KHUNGEDZELO

Talelani khungedzelo uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA D

NIVEA MAPFURA ONE ONE!!!

**MAPFURA A NAKISAHO LUKANDA
NDI ENEA!**

A tsireledza duvha na u fhedza mavhadzi.

Mutengo ndi R12,99c. Ri a vha basela arali vho renga
mapfura a no fhira mavhili.
A wanala mavhengeleni a STAR.

[Tshi bva kha inthanethe]

- 3.1 Ndeme ya khephusheni kha khungedzelo iyi ndi ifhio? (1)
  - 3.2 Khungedzelo iyi i khou kungedzela mini? (1)
  - 3.3 Bulani thekheniki dza fonto dzo shumiswaho kha iyi khungedzelo? (2)
  - 3.4 Mushumo wa zwigagarukela zwi re kha khungedzelo ndi ufhio? (2)
  - 3.5 Ndi ngani munwali o swifhadza mañwe a mafhungo are kha khungedzelo? (2)
  - 3.6 Inwi ni vhona khungedzelo iyi i tshi kunga naa? Tikedzani phindulo yañu. (2)
- [10]**

MBUDZISO 4: KHATHUNI

Talelani khungedzelo uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA E

- 4.1 Vhathu vha re kha khathuni vho tangana ngafhi? Tikedzani. (2)
- 4.2 Muthu ane a khou sumbedza e mushayi ndi ufhio kha vhathu avha? Ndi ngani ni tshi ralo? (2)
- 4.3 Ndi zwifhio zwi no sumba uri avha vhathu ndi vha mbeu dzi sa fani? (2)
- 4.4 Ndi ngani vhathu vhothe vha tshi khou sea kha fureme 3? (2)
- 4.5 Arali ho vha hu inwi no rambiwaho u ya phakhani, no vha ni tshi do dipfa hani? Tikedzani phindulo yanu. (2)

[10]

MBUDZISO 5

- 5.1 Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao.

TSHIBVELEDZWA TSHA F: PHUROSА

1	Vhafumakadzi ndi vhatu vha vhuṭhogwa tshitshavhani, vha tea u ṭhonifhiwa. Shango ḷashu ḷa Afrika Tshipembe ḷo welwa nga gole ḷitswu malugana na u tambudzwa na u vhulahwa ha vhafumakadzi.
2	<u>Vhafumakadzi vha khou vha zwipondwa zwa vhafunwa vhavho.</u> Duvha na duvha hu na zwiwo zwa u vhulahwa, u ngala ngala, u rwiwa na u pfiwa vhuṭungu muyani ha mbeu iyi.
3	Nyimele heyi i khou shusha na u thithisa kutshilele kwa miṭani. Vhafumakadzi vha vho tshila vha songo vhoḥholowa. U dzhena kha zwa lufuno zwi vho ofhisa. Vhunzhi ha vhafumakadzi vha vhona vhanna sa phondi dzine dza nga vha ponda zwi songo lavhelelwa.
4	Duvha ḷiṇwe na ḷiṇwe hu khou vhiḡwa u wanala ha zwitumbu zwa vhafumakadzi vho viiwaho kana vho tshipiwaho. Thaidzo iyi i nga fhungudzea arali ha vha na mutingati na mapholisa.
5	Afrika Tshipembe kha ri ime nga milenzhe u lwa na muya muvhi wo kavhaho kha mbeu ya tshinnani.

- 5.1.1 Kha phara 1 hu na dzina ḷa mbeu, inwi ṇwalani tshiduna tshaḷo. (1)
- 5.1.2 Topolani dzina vhukuma ḷo shumiswaho kha phara 1. (1)
- 5.1.3 Hu na ḷiṭaluli ḷo shumiswaho kha phara 1, inwi ṇwalani ḷifhambanyi ḷaḷo ḷi fhungoni ḷi pfallaho. (2)
- 5.1.4 Kha phara 2 hu na ipfi ḷi songo peḷetwaho zwavhudi, inwi ḷi lulamiseni ḷi fhungoni ḷe na tou diṣikela. (2)
- 5.1.5 ṇwalani khandza ya fhungo ḷo talelwaho mafhungoni e na vhalo. (2)
- 5.1.6 Kha phara 3 hu na ḷifanyisi ḷo shumiswaho, ḷi topoleni ni dovhe ni fhe ṭhalutshedze yaḷo. (2)

5.1.7 Fhungo li tevhelaho li kha tshifhinga tshifhio? Nangani kha mutevhe wo nekedzwaho.

Nyimele heyi i khou shusha na u thithisa kutshilele kwa mitani.

A Tsho fhiraho.

B Tshi daho.

C Tsha zwino.

D Tsha murahu.

(1)

5.1.8 Lifurase lo swifhadzwaho ndi limudi la lushaka lufhio?

(1)

5.1.9 Talutshedzani zwine ipfi mutingati la amba zwone.

(2)

5.2 Talelani tshifanyiso, ni vhale na mafhungo o disendekaho khatsho, ni kone u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA G: TSHIFANYISO

Vhathu a vha tsha londa mutakalo wavho. Vha sokou latekanya mashika hothe hothe ngeno hu na magokoko a u latekanya ngomu. Nga maanda vha mbeu ya tshinnani ndi vhone vho no latekanya mashika fhethu hu songo teaho. Mashika aya a vhangwa malwadze, munukho u si wa vhuḏi na u vha haya ha mbevha. U tshi la zwiliwa u fhethu afha u a tanza. Ngoho madithu ha londi mutakalo wao.

[Tshi bva kha inthanethe]

- 5.2.1 Topolani he muṅwali a shumisa luvhengelambiluni. (2)
- 5.2.2 Vhumbani homonimi nga ipfi ṭanza. (2)
- 5.2.3 Ndi ngafhi he muṅwali a shumisa luambo lwa u nyanyuwa, ni dovhe ni bule na vhudipfi hawe. (2) [20]

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 40
MARAGAGUṬE: 80